

KAZINCZY ORPHEUSÁRÓL

PÁL JÓZSEF

Kazinczy a *Magyar Museum* szerkesztésének keserű tapasztalatai után elhatározta, hogy új folyóiratot indít, amelyben maradéktalanul érvényre juttathatja elképzeléseit. A vállalkozásnak saját szabadkőműves álnevét kölcsönözte, s kitartott az *Orpheus* mellett akkor is, amikor tekintélyes, idős barátja, Ráday Gedeon a névcím megváltoztatását javasolta. A Ráday tanácsolta címek: „Igyekezők Gyűjteménye”, „Igyekezők Társasága” vagy „Magyar Gyűjtemények Tárháza, leginkább a Nyelv nagyobb előmenetelét, és az Haza állapottyát illetők” valóban kevésbé szerencsések és Kazinczy koncepciójához kevésbé illők, mint az *Orpheus*.¹ A folyóirat egységes, határozott arcélének kialakításakor a szerkesztőt Batsányival való rivalizálási szándékok is vezették, ennek oka nyilvánvalóan a *Museum* szellemi irányításából való kiszorulása. Palóczy Horváth Ádám, Kazinczy barátja, s egyik legfőbb munkatársa, ezt így látta: „Azonban: hogy a' Te Orfeusod a' Maradék előtt meg-betsülhetetlen munka lessz, azt talám még Batsányi sem merné tagadni: noha ő kéntelen lessz által látni, mihelyt Orfeus' lantja meg-tsendül; hogy az ő Museumjok dugába dül . . .”² Végre tehát szabadon megvalósíthatta művelődéspolitikai, irodalmi szándékait: Orpheus – Kazinczy is valami hasonló szerepre akar vállalkozni – lantja hatalmával, a költészet erejével képes civilizálni a vad és barbár népeket.

A „Hónapos írás”-ok elnevezésekor bizonyos kettősség mutatkozik: a címoldalakon a latin hónap elnevezések láthatók, az első kötet élén Jan. Febr. Mart. April., a másodikán Május, Június és August. A tartalomjegyzékekben és belül viszont a zodiákuszi jegyek szerepelnek a Vízöntőtől a Bikáig, illetve az Ikrek havától a Szűz haváig. Földi János és Rájnis József tanácsolják Kazinczynak, hogy a magyar nyelvünkben alkalmatlan deákos forma helyett az égi jegyekről nevezze el a hónapokat, s így jelölje az *Orpheus* részeit is. A római „Januarius, Febru sat' mely rut” – mondják –, s szintén rosszak a babonás hiedelmekhez kapcsolódó megjelölések: Boldog Asszony hava, Szent György hava, Szent Jakab hava, Minden Szentek hava, ráadásul teljesen alkalmazhatatlanok a kereszténység előtti időszak meghatározására. Földi így foglalja össze versben mondanivalóját:

*Kos, Bika, Kettős, Rák, az Oroszlán, Szűz jegyek,
és még Mérték, Skorpi, Nyilas, Bak, Víz-öntő,
Halak, együtt.*³

1. Kazinczy Ferenc levelezése (KazLev.). Közzéteszi Váczy János, Harsányi István stb. 1–23. köt. Budapest, 1890–1960. I. 514.
2. Kazlev. I. 507.
3. KazLev. I. 504. és I. 533.

A zodiákusz-jegyeknek még egy sajátosságos előnyük van: olyan hagyományhoz kapcsolódnak, amely közvetítő intézmények nélküli közvetlen kapcsolatot tételez fel Isten és ember között, s „megengedik” a csillagok, a konstellációk mágikus hatásának gondolatát. Az égitestek – ebben az interpretációban – nem morális fogalmak, mint az euchémeroszi alapú keresztény tanítás állítja, hanem valóságos „ható” létezők. Sok vonatkozásban Orpheuséhoz hasonló hatalmuk van.

A folyóirat írása és szerkesztése közben Kazinczy felvilágosult propagandistából, forradalmárból, népnevelőből egyre inkább szépíró lesz. Az első kötet merész cikkei után a másodikban jelentősen megnő a költészet szerepe, mintha a harcos politikust felváltaná a „belülről építkező” művész, s ezzel mintha Kazinczy visszatérne korábbi terveihez.

A hermetikus hagyományról a XVIII. században

A túlvilágot megjárt, a természet törvényeit a zene mágikus hatalmával kifejezni és befolyásolni képes vallásalapító lantos nevéhez ősi hermetikus hagyomány kapcsolódott. Társai, a tradíció szerint, a lélekvezető Hermész, az egyiptomi istennek gondolt „háromszornagy” Hermész Triszmegisztosz, minden mágia ősforrása, Mózes, aki Istentől nemcsak a kőbe vésett törvényeket kapta, hanem titkos ismereteket is szóban, Zoroaszter, Püthagorász, a számmisztika atyja és Platón. Az igazi tudás csak szóban hagyományozódik tovább elv alapján az utódok valóságos genealogiai kapcsolatot létesítettek közöttük. Orpheus nevéhez két irodalmi anyag kapcsolódik: az orphikus himnuszok költeményei és az előbbivel részben azonos, de több gondolati elemet tartalmazó *Fragmenta orphicorum*. A hermetikus vonal nagyjából a II–IV. században alakult ki, s látenszen az európai művelődésben azóta mindig jelen volt, néhány időszakban pedig eléggé dominánssá vált. Előtérbe kerülése párhuzamos a platonizmussal a XV–XVI. században: Ficino, Pico della Mirandola, Agrippa von Nettesheim, Giordano Bruno, Francesco Giorgio, Campanella, Jakob Böhme tevékenysége a filozófia- és irodalomtörténetben, Michelangelóé, Botticellié, Pinturicchióé a művészettörténetben jelzi a magas esztétikai színvonalat, amelyen ezek a gondolatok kifejezésre jutottak. A reneszánsz, késő reneszánsz után a Hermész-hagyomány ismét virágkorát élte a XVIII. század második felében. Nagymértékben kapcsolódva ahhoz, amit a szakirodalom a felvilágosodás „árnyékos oldalának” nevez.⁴

W. Gluck operája, Canova szobra vagy Goethe *Orphikus ősigék* c. ötrészes költeménye jelzik, hogy a különböző művészeti ágak nagy megújítóit milyen jelentős mértékben befolyásolták ezek az eszmék. Goethe a természeti törvény szükségszerűsége, a sors és az emberi akarat viszonyát tárgyalja. A születés pillanatának asztrológiai „helyzete” meghatározza ugyan az ember jellemét, adottságait, s így részben további útját is, de a tudattal és választási képességgel rendelkező lény mégsem pusztán elszenvedője, passzív szemlélője sorsának és a világnak.

*Mint a világnak mikor átadattál,
állott a Nap s trónjánál a Planéták,*

Az ember öt lépcsőn (Daimon-lélek, Tüché-lehetőség, Erősz-szerelem, Ananké-sors, Elpisz-reménység) keresztül emelkedve eljut a szabadsághoz:

4. *Seznec, Jean: The Survival of the Pagan Gods. Princeton University Press 1972.*

...
magasba visz, maga szolgálva szárnyul,
Ismeritek: tért, időt átálléphet;
egy szárnycsapás – s mögöttünk Mindenségek!
(Keresztury Dezső fordítása)

A külső, determináló tényezők itt kettős jellemzést kapnak: a „sötét” erőkkel („s nehéz ködéből vak, esős napoknak”) szemben áll a természet jóságos megnyilvánulásainak csoportja (Nap, Planéták, lámpa). A Jó és a Rossz közötti választás képességének felismerésével, az öntudatra ébredéssel, s a természet törvényeinek megismerésével az ember szabad lehet, s uralkodhat a vak erőkön. Ugyanez a tanulság hallható ki Mozart *Varázsfuvolájából* is. Az opera elején Tamino öntudatlanul, külső erőknek kiszolgáltatva fekszik az Éj királynőjének kertjében, majd különböző próbákon keresztül, a természet jóságos erői fölötti hatalmat jelképező fuvola segítségével öntudatra ébred, s alkalmassá válik a hatalom gyakorlására, Sarastro-Zoroaszter művének folytatására. A Nap és az Éj, a Jó és a Rossz dualizmusára osztott világban az ember tulajdonában van egy mágikus erejű, szimbolikus tárgy, vagy vezető „Kalauz”, ami magát az értelmet jelenti. Orpheus lantja, Tamino fuvolája, Faust pentagrammája (amellyel még Mephistót is foglyul ejti) mágikus erejével biztosítja tulajdonosának a választás lehetőségét és ezzel az akaratszabadságot. Az ember e tárgyak segítségével képes pozitív irányba befolyásolni a természet törvényszerű működését és a társadalmat. Nagyon jellemző, hogy az olasz „illuminismo” szó egyszerre jelent *meg-* és *felvilágosodást*, a különböző titkos társaságok, a szabadkőművesek, illuminátusok, spiritiszták, teozófusok, jakobinusok gyakran ugyanazokért a célokért küzdöttek, mint a „philosophe”-ok.⁵

Az *Encyclopédie* létrehozásának a gondolata – mint Franco Venturi, olasz irodalomtörténész kimutatta⁶ – először szabadkőműves közösségekben fogalmazódott meg. André-Michel Ramsay, francia Grand Maître vallásról vallásra haladt, de sehol sem találta meg az igazságot, míg a szabadkőművességhez el nem érkezett. Fő művében, *Les Voyages de Cyrus* Rousseau-hoz, Voltaire-hez, D’Alemberthez hasonlóan fejtegeti, hogy az ember boldog őszállapota után bekövetkezett dekadencia lassan vége felé jár, s a világ megújul. „Astrée doit revenir sur la terre, où la justice, la paix et l’innocence doivent reprendre leurs premiers droits et où tout doit être rétabli dans sa perfection primitive”,⁷ 1737-ben tartott, Voltaire által is idézett beszédében Ramsay a szabadkőműves négy kötelességét az alábbiakban látta: „la philosophie sage, la morale pure, le secret inviolable, le goût des beaux-arts”. Felszólította a *Société des Arts* tagjait, hogy tegyenek meg mindent egy enciklopédia létrehozására: „Tous les Grands Maîtres en Allemagne, en Angleterre, en Italie et par toute l’Europe exortent tous les sçavans et tous les artistes de la confraternité de s’unir pour fournir les matériaux d’un Dictionnaire universel de tous les Arts libéraux et de toutes les Sciences utiles . . .”. Az idézet további részében külön figyelmet érdemel a többszámú *világosság* szó: „De cette fason on réunira les lumières de toutes les nations dans un seul ouvrage, qui sert comme un magazin général et une bibliothèque universelle . . .”⁸ Az enciklopédia ügyéhez a tagoknak 10 lajosarannyal kellett hozzájárulniuk.

A szép művészeteket és a tudományokat propagáló *Orpheust* Kazinczy szabadkőműves csatornákon is akarta terjeszteni. Aranka Györgynek még a folyóirat megjele-

5. A kérdéskör részletes tárgyalása megtalálható *Viatte, Auguste: Les sources occultes du Romantisme. Illuminisme – Théosophie 1770–1820.* Paris, 1928 vols. I–II.

6. *Venturi, Franco: Le orogini dell’ Enciclopedia.* Torino, 1963.

7. *Ramsay, André-Michel: Les voyages de Cyrus.* London 1930. pp. 55–56.

8. *Venturi* i. m. 39.

nése előtt írta: „Mihelyt Orpheusom ki jön, azonnal Postára teszek belőlle egy Nyomtatványt. (Te nékem még sem írtad meg, ha nem vagy é szabad Kőműves.) Kérni foglak osztán hogy szerezz rá vevőket”.⁹

A platonai dualizmus alapján fejtegeti Swedenborg, svéd misztikus, hogy az égi szellemek valóságos, ható entitások (szellemtan) és hogy a földi dolgok és égi megfelelőjük között állandó, közvetlen kapcsolat van (korrespondancia-tan). A világmindenséget a kétféle (fönről le és lentől föl) mozgás tartja egységben. E gondolatrendszerbe épül a lélek halhatatlanságának gondolata: az emberi lélek szabadon jár át a két világ határán. A keresztény dogmatikával szemben a hermetikus hagyomány megengedi a lélekvándorlás és a reinkarnáció tételét is. Goethe a swedenborgianus eszméket nagyon sokrétűen felhasználja: pl. Faust és a szellem beszélgetése, a Makrokozmosz jele, Mephisztó inkarnálódása, s van egy 1779-ből származó verse is erről: *Szellemek éneke a vizek fölött*

*Az emberi lélek
tükre a víz:
mennyből jön alá,
mennyekbe megy föl,
s lekényszerül
megint a földre,
örök utas.*

(Szabó Lőrinc fordítása)

Kazinczy az *Orpheus*ban Palóczi Horváth Ádámmal szemben tagadja a lélek halhatatlanságát, később a *Vigasztalás*ban viszont elismétli a popularizált swedenborgi, goethei szellem- és korrespondancia-tant, s talán még a lélekvándorlás gondolata is felmerül benne.

*Fölfele tart mindég, lefelé nem az emberi lélek;
Égből szálla belénk, és oda visszasiet.
Hasztalan a viharok részeg dühe; szép, igaz és jó,
Szent egység, s lelkünk érezi, látja, hogy az.*

A lélek az ellenséges természetén felülemelkedve közvetlenül szemléli („érez”, „látja”) a szép, az igaz és a jó objektív, ideák világában létező egységét.

A XVIII. század második felében Európa különböző részein létrejövő szekták kidolgozták a maguk fénymisztikáját, amely részben egy tőről fakadt a „philosophie”-ok fényszimbolizmusával.¹⁰ Az illuminátusokat megvilágító fény „une lumière d’espèce phosphorique”, Lumen Dei. Claude Saint-Martin, az alapító szerint: „Je lis à la splendeur de ce feu qui m’éclaire / Que je suis imané de sa propre lumière”, az ember Isten fénye, világossága. Jung-Stillinget a sötétben világító fény rejtett dolgok megismerésére vezette: „la Lumière qui luit dans les ténèbres me conduisit à la connaissance des choses cachées.”¹¹ A titkos társaságok egyik nagy európai központja Bécs volt. Itt dolgozott Franz Anton Messmer magnetizáló orvos, aki az orvosi hipnózis egyik felfedezője és elterjesztője volt. Ugyanekkor itt komponálta Gluck *Orpheus* c.

9. KazLev. I. 520.

10. *Mortier, Roland*: Clartés et ombres du siecles des Lumieres. Geneve 1969. Különösen a Lumiere et Lumiere c. fejezet, 13–60.

11. *Mortier* i. m. 53.

reformoperáját Calzabigi librettójára.¹² Majd – Kazinczy *Orpheus*ának megjelenési évében – Mozart a *Varázsfuvolát*, de működtek itt rózsakeresztesek is, a magyar testőr-író, Baróczy Sándor állítólag alkímista kísérleteket folytatott, hogy vérbaját gyógyítsa.

Az inasból legénnyé, a legényből Mesterré avanszáló Kazinczy világosan elhatárolta a szó, a művelődéspolitikai program „fehér mágiáját” az aranycsináló, az alkímisták bolondságaitól. Aranka Györgynek – Orpheus aláírásával – a következőket fejtegeti: „Hallottál é valamit az Illuminatusok felől? Ezek az emberek Bécsben is dolgoznak, még pedig nagyon. Az ő tzélok a mennyire sejdithetem, (mert hogy én soha nem vétettem fel közéjétek, arról esküszöm Néked a Mindenható Építő Mester előtt!) volt evetere superstitionem, opprimere Tyrannismum, benefacere. – Nem ez é az élet legedesebb boldogsága? – Maradjon a’ szegény Báróczy a’ maga Alchimiájával, melly néki soha sem tsinál aranyt, maradjon Orvosság tsinálásaival, mely testét elgyengítette, vesszen Gróff Thun a Geisterbeschwörungjával, melly olly bolondság, a’ mit még a’ gyermek is meg nevet, nékem az mind nem kell”. 1790 tavaszán kelt levelét az alkímista kísérletek elutasítása után így folytatja: „– Én nekem a’ Kőművesség olly társaság, a’ melly egy kis karikát tsinál a’ leg-jobb szívű emberekből, mellyben az ember el-felejtí azt a’ nagy egyenletlenséget, a’ melly a’ külső világban van; a’ mellyben az ember a’ Királyt és a’ legalatsonyabb rendű embert testvérének nézi, a’ mellyben el felejtkezik a’ Világ esztelenségei felől, ’s azt látván, hogy minden tagban egy Lélek, t. i. a’ jónak szeretete dolgozik, öröm könnyeket sír . . .” A „művelt körök egyesülése” sokkal kedvesebb számára a mások által – de hasonló jelleggel– végzett gyerekességek. A különféle szervezeteknek ki kell alakítaniuk a saját profiljukat. „Minden □-nak lehet valamelly különös tzélt venni materiául. Bécsben a’ Born □-ja a tudományok elő-vitelét vette tzélul . . . ott olvasták el verseiket; a’ többi szent kötelességének tartotta tartalék nélkül adni elő ítéletét”. Végül – még mindig ebben a levélben – megrajzolja az ideális szabadkőműves vonásait: „. . . a’ kőművesi ☉ éppen olyan, mint a’ Maltheser. Félig pap, félig katona. Néha tömjén van kezébe”, melyet a Teremtés Istenének nyújt bé, néhol kard, mellyel az ártatlanságot védelmezi.”¹³ Nagyon szerencsésnek és jellemzőnek tartjuk Kazinczy hasonlatát, mely szerint a jó szabadkőműves (és író) egyszerre pap, az elvont igazság és szépség ismerője, s ugyanakkor katona, az ideákat hétköznapi csatákban megvalósítani akaró propagandista. (Orpheus = pap = költő gondolatot – mint látni fogjuk – Pálóczi Horváth Ádám részletezi.)

Kazinczy–Orpheus, szintén ebben az ars poetica hangvételű levelében, kitér a folyóirat legfontosabb eszméire, a fény szimbolizmusára, a lélek halhatatlanságára. „Nagy még a’ setétség, kedves Barátom! és nékem úgy látszik, hogy mivel némely helyeken napok támadnak, a’ barlangok setétjei még feketébekké válnak, mint eddig voltak, mig Egünket estveli homály fogja vala bé. Én meg-makatsítottam magamat ki-tsikarni a’ Superstitio kezéből a’ véres tört, és irtóztató képérről le-kapni az áll-ortzát. Voltaire, Rousseau, Helvetius, a’ Sanssouciban lakott Philosophus, ’s a’ Kőművesség úgy adnak paist balomba, jobbomba kardot, lábaimra szárnyakat, mint mikor Perszeuszt készítették-fel az Istenek az Andromeda meg-szabadítására”. Érdemes itt felhívni a figyelmet két ikonográfiai jellegű mozzanatra. (A barlangok setétjébe besütő nap helvetiusi képére alább visszatérünk.) A Babonaság kezéből elragadott tör és az arcáról lekapott maszk az emblematiszta hagyományból került ide. A meglehetősen jól vizualizálható leírás a propagandisztikus célú metszetekre emlékeztet. Kazinczy mintát találhatott rá a közkeletű mitológiákon kívül Diderot *Pensées philosophiques*-jának

12. Szabolcsi Bence: A zene története. Budapest, 1984. 297.

13. KazLev. II. 52–55.

1746-os kiadásának címlapján is. A meztelen Igazság női alakja itt éppen letépi a Superstition maszkját, a babonáság már elvesztette koronáját, a kezében lévő jogar már törött, oszlani kezd a sötétség. A másik motívum (pajzs, kard, lábön szárnyak) Mantegna emblematicus értelmű festményén látható, amelyen Pallasz Athéné–Minerva szabadítja meg az Erényt, a Bűnök fogságából. Kazinczy Perszeusz és Androméda történetét említi: az előbbi a pajzsot a bölcsesség istennőjétől, Pallasz Athénétől kapja, a kardot Hermésztől, a titkos dolgok ismerőjétől. A gonosz erők, a tengeri szörnyeteg által fogva tartott Androméda megmentéséhez Perszeusznak a kétféle bölcsességet szimbolizáló tárgyakra van szüksége, a lábön lévő szárny ismét hermészi jegy. Mantegna képén vizuális eszközökkel rendkívül negatívan jellemzett bűnök posványban leledzenek, s fogva tartják az erényt. A szabadítására megérkező Minerva kezében pajzs és kard, sisakján szárnyak.

Perszeusz és Androméda történetét az attribútumokkal megfestette Piero di Cosimo, Tiziano, Rubens és Mengs is; Kempelen Farkas pedig operát írt róluk, amit 1786-ban Bécsben bemutattak.

A levelet Kazinczy így folytatja: „Olvassa meg a' kinek esze és szíve van Orpheuson bé-vezetését, olvassa meg pag. 90. azt, a' mit Rousseauból fordítottam. (A Törvény-szabásról, részlet a Gouvernement de Pologne-ból – P. J.) és a' mit Kallios által fordítottam Helvetiusból; (levél a Petersburgi Academia Praesésének – P. J.) – olvassa-meg tulajdon gondolkozásomat Orpheusom II. kötetében a' Lélek halhatatlansága felől, 's látni fogja ki vagyok, 's áldani fog, ha én már régen nem lézsek is. Valakiknek fel kelle támadni, mert már többé szenvedni nem lehet, a' mit tsinálnak”.¹⁴

Pálóczi Horváth Ádám – ő a szabadkőművéségben a másik antik költő zenész. Arion nevét vette fel – Kazinczyhoz intézett levelét mitológiai szcena leírásával kezdi. „Papp volt ama' bölög mezőkön fel-állított Böltsesség' Templomában *Orfeus*: az ártatlanság tiszta ruháji fedezték testét, noha azt a' Pásztorok között, szokott világi öltözettel el-takarta: ismerte már nem tsak a' pitvar 's pitvarban álló szent oszlopokat . . .”¹⁵ Horváth az Istennel analóg módon teremtő, Isten és Világ titkait kikémlelő zseni–költő–pap shafesbury-i, hamanni, herderi felfogását kiegészíti a (pseudo) egyiptomi bölcselőre tett utalással. Első megjegyzésünk a szent oszlopokra vonatkozik. A levél későbbi részében még kétszer feltűnnek, pontosabban feltűnik, mert: lejjebb csak egy oszlopról ír: „(Arion) hát látja Orfeust tiszta fényes fehér Papi ruhában egy tsutsossan fel-emeltetett Oszlop mellett; tsillag vólt előtte, és arczalatja körül Nap ságár, el-andalodik” (ez az oszlop – gyanítjuk – piramis), majd végül versben: „Arion a' Böltsesség tornáttzában Meg állott egyik oszlop árnyékában, (Hát Orfee! vezesd bellyebb . . .” A hermetikus hagyomány szerint a bűnbeesés előtt Ádám (vagy Seth) a Tudást két romolhatatlan oszlopra írta. Az egyik a „közönségesebb” ismereteket tartalmazta és téglából épült, a másik, az igazi, a titkos tudást közölte a beavatottak szűk körével és fehér márványból készült; s rajtuk „minden tudomány ábrázolva és fölvésve fönmaradt . . . innét vették az egyiptomiak a hieroglifáknak azt a híres tudományát, melyet most annyira csodálunk, és a görögök őket követve szinte semmi olyan művészetet vagy tudományt nem hagytak hátra, amit ne díszíthettek volna szimbolikus képekkel” (Giarda: *Bibliothecae Alexandrinae Icones Symbolicae*, 1626)¹⁶. Orpheus fehér (főpapi!) ruhában eme második oszlop előtt mutat be áldozatot. Arca körül a bölcsesség és hatalom jelképe, a Nap (mint Sarastroé).

14. KazLev. II. 51–52.

15. KazLev. I. 529.

16. Vö. *Pál József*: Some iconological Aspects of the poetic Sign. In: Shakespeare and the Emblem. Ed. by T. Fabiny. Szeged 1984. 57–112. és *Az ikonológiai elmélete*. Szerk. *Pál József*. Szeged 1986. Giarda bevezetője magyarul 22–31, az idézet a 30. lapon.

A természet itt is Sötét és Világos, Gonosz és Jóságos erők együttese. A „setét bolygó-házból” (mint Thészeusz vonta Ariadné-fonala) az „áldott természet titkos keze” vezeti ki az embert; aki képes „jövendő dolgoknak tudása”-ra. A költő-pap azonosságának szerencsés kifejezése Horváthnál a szimbolikus Pásztor alak, ami egyszerre jelenti a lélek pásztorát és a pásztorköltőt (a XVIII. század végén Európában különösen elterjedt volt árkádikus, bukolikus pásztorköltészet). Horváth abban is következetes, hogy Orpheusra, a Pásztorra kétféle ruhát ad: alul fehér, papi, felül világi öltözet. Kazinczy pedig megjegyzi: „Mennyire igaz, hogy vallás és poézis egytestvér”.

Az Orpheus bevezetője és a „Világosság”

Kazinczy már a folyóirat címdoldalán közli három tárgyát: „A` józan-gondolkozásnak, az igazabb ízlésnek és a magyar történeteknek elő-segállítására ki-adja Széphalmy Vintze.”

A *józan gondolkodás*, a *bon sens* a francia felvilágosodás *mot-clé*-je a kritikai szellemet, a készen kapott igazságokban való örökös kételkedést, az ésszerű társadalom létrehozásának kísérletét jelenti, pontosan azokat az értékeket, amelyeket Kazinczy egész tudományos működésével s az iskolai oktatás fellendítésével akart elérni. Levelezéséből tudjuk, hogy gyakran vett anyagokat a német és a francia pedagógiai lapokból is.¹⁷ Az *igazabb ízlés* ekkor még a deákos klasszicizmuson túl az érzékenység, az indulatok őszinte kifejezését jelentette, főleg Gessner és Wieland, valamint a fiatal Goethe alapján. A *magyar történetekkel* nyelvünk irodalmi kifejezésre alkalmassá tételét vette célba, az idegen remekművek utánzása révén teremtve meg a lehetőséget az eredeti magyar alkotások létrejöttére.

A *Bé-vezetés*ben részletesebben és pontosabban körülírja céljait: „Nékem egyik tárgyam a` JÓZAN GONDOLKOZÁS lessz. – Okaim vannak azt Világosodásnak, Aufklaerungnak, Eclaircissementnak nem nevezni; mert ezt némellyek az Indifferentismussal Irre(li)gióval `s az úgy nevezett Naturalizmussal vagy Deismussal tserléik-fel átaljában; `s sikoltanak, mint a` Helvetius baglya, ha setét barlangjokba a` Nap melegítő sugára bé-hat.”¹⁸ (A sötét barlangba behatoló napsugárról ejtettünk már szót.) Kazinczy használja a *Lumières* francia szó német fordítását, Aufklärung, ugyanakkor az eredetit tévesen *Eclaircissement* formában idézi. A szó jelentése Pascalnál, Racine-nál kommentár, (szöveg)magyarázat, nem jelöl viszont a franciában eszmei áramlatot, „filozófiát”. Kazinczy valószínűleg a *clair* (világos) melléknévből képezte, ami etimológiailag a latin *clarus*-ból ered, a *clarus* viszont a *calo*, *calare*ből, s ebből származik ablattal a *clamo*, *clamare* (hív, nevez) is. A szó eleinte hanggal való hívást jelentett, később általában, így látvánnyal történő hívást is kifejez. A *Lumières* többes számú főnév viszont a *lumen* (fény, ragyogás) szóra vezethető vissza, igei alakja *illuminare*. Az előbbinél határozottan fennáll a látó szubjektum és a látott valóság kölesönös vonzása, dinamikus kapcsolata. Míg az utóbbinál a megfigyelő és a megfigyelt kapcsolata lazább, statikusabb. A szó ilyen értelmével Kazinczy tisztában lehetett, *Gróf Török Lajoshoz* (1801–11) írt episztolájában olvasható:

*Lángoltam látni, megkapni a valót,
És mint menyasszonyt keblemhez szorítani,*

Nem tudom, hogy ekkor Kazinczy ismerte-e a *Lumières* (francia eszmetörténeti áramlat) kifejezést; az *Orpheusban* mindenesetre nagyon konzekvensen használja a

17. KazLev. I. 472.

18. *Orpheus* I. 5–6.

világosságot ilyen értelemben, Révaival és másokkal szemben, akik általában fényt írnak. (Az *illuminismus*, *illuminatus* terminus a „megvilágosodásra” volt lefoglalva, ld. a bécsi szektára tett utalását az 1790. márc. 25-i levelében.) Rokon kifejezés a *józan gondolkodás*, ami azonban, mivel elsősorban a megismerő apparátus működésének módszerét jelöli, tartalmával szemben toleránsabb. A racionalista tisztelettel van „a’ mostani Zsidók’ s Mahomet Religiója iránt is”. A megtévelyedettek az igazabb út felé vezet, s a „bolondságnak elibe tükröt vét”. A *világosság* viszont – befogadására valójában nagyon kevés ember alkalmas – veszélyes fegyver: tűz és kés az éretlen emberek kezében.

A *világosság* szót Kazinczy először 1776-ban írta le Bessenyei német *Der Amerikaner*-ének magyar fordításában (itt ismerkedhetett meg egyébként a deizmussal és a vallási türelemmel is).¹⁹ 1790-re nagyjából három jelentésrétege alakult ki: 1. kortárs eszmetörténeti áramlat és az ennek alapján létrejövő militáns gyakorlati tevékenység, 2. a kiválasztottak egy bizonyos csoportját elárasztó, a Napból, illetve a jóságos természet törvényeiből kiáramló hatás (Pap-költő felfogja és közvetíti), 3. illetve a szektás, misztikus világosság, amely általában foszforeszkáló fény, vagy holdsugár. Ez utóbbit másutt lidérces világosságnak is nevezi pl. a *Daimonia* c. töredékében.²⁰ S itt Kazinczynak egy másik kulcsfontosságú fogalmára kell utalnunk, a *Kalauzra*, amit belső logikája révén néha a *világosság* szó szinonimájaként (*lumen naturale*) is használ. A *daimón* Szókratész meghatározása szerint egyszerre vezető szellem és visszatükrözött külső világosság, Isten és természet kétféle manifestációja az ember számára: „Szókratésznek is volt – állítja Plutarkhosz – élete során, születésétől fogva, valamiféle vezetője, egy isteni védőszellem, egy látomás, mert ő járt, fényt adva, előtte s adott neki intést.”²¹

Mielőtt az *Orpheus* ilyen szempontú áttekintésére vállalkoznánk, szükséges, hogy egy-két mozzanatban egyéb műveire is utaljunk. 1786-ban a következőket írta: „Derülni kezdte setétem, de a világosság még nem vala elválasztva a setétségtől. Ezen kétes fényben rettentett némellyeknek valóban rettenetes libertinizmusuk, mely nekem most is rettenetes, mint mindig volt. Azt hittem, hogy nincs központ, s erőnek erejével a másik extrémhoz tolakodtam. Szentnek akartam ismerni, a’ mi ezzel a’ más szélen áll ellenkezésben. Maga ez az erőlködés is azt csinálta, hogy a középpont körül állongjak. Üstökön kapott a világosság, mint Szent Pált, – de nem a Szent Pálé!”²² Az 1800-as évek legelején ez a motívum erősödik fel: a *Gróf Török Lajoshoz* címzett, általunk már idézett episztola immár a magyar szabadkőműves mozgalom bukásának, a börtönének keserű tapasztalatainak perspektívájából íródott. A hold foszforeszkáló fényét többször felidéző levél egy ifjú szerencsétlen történetét mondja el. A titok szent helyén egy egyiptomi hierophanta megmutatja neki a valóság elfátyolozott szobrát.

19. A magyar irodalom története. Szerk. *Sőtér István*. Budapest 1965. III. köt. 266.

20. Szauder József: Kazinczy útja a jakobinus mozgalom felé. In: *A romantika útján*. Bp. 1961. 124. és 139.

21. Plutarkhosz: Szókratész daimónja. Bp. 1985. 72. vö. továbbá *Orpheus* I. 198.

22. Idézi *Hencze Béla*: Kazinczy és a francia felvilágosodás. Bp. 1928. 6.

Az ember középhelyzetben van: tudás és tudatlanság, világosság és sötétség, vallás és vallástalanság között. Kazinczy az idézett részletben ugyanúgy megfogalmazza az atomista világszemlélet, a racionalizmus válságát, mint Blaise Pascal. A két egyenlő erővel jelen lévő véglét szintézisére, a totalitás elérésére a földi perspektíván belül nincs lehetőség. A francia filozófus 353. töredéke inspirálhatta Kazinczyt: „Nem azzal mutatjuk meg nagyságunkat, ha eljutunk az egyik véglethez, hanem azzal, hogy egyszerre érzük el mind a kettőt, töltjük ki a közöttük levő űrt is” (*Pascal, Blaise: Gondolatok*. Bp. 1978. 140.) A középen való elhelyezkedés folyamatos összeomlás. ld. *Gróf Török Lajoshoz*, s ugyanitt olvasható egy másik, szintén pascali paradoxont idéző sor: „Mim van, ha mindenem nincs”.

E képet Kazinczy Novalistól vette, *A saisi inasok*, 1798 c. regénytöredékre az episztola szövegszerűen is utal. Novalis viszont valószínűleg Melchior Grimmre támaszkodott, akinél a világosság szimbóluma gyakran egy elfátyolozott palládium. Az igazság lepelbe burkolt szobrához csak a beavatottak közeledhetnek, csak a választottak szűk körének tárulkozik fel a „meztelen igazság”.

Kazinczy ifjú embere viszont csak hevesen buzog:

A való?

*Hisz ennek látásáért lángolok,
S előttem épen ő lepleztetik.*

A merész, beavatatlan ifjú éjnek idején (!) mégis megkísérli a lepel lerántását, áthágyva ezzel a misztikus isteni törvényt. A jelenet „megvilágítása” pontosan tükrözi a főhős féltudását.

*A hold ezüstkék sápadt fényt lövell le;
S rémítve, mint a megjelent istenség,
Csillámlik a boltak sötéti közt.*

A vallástalan (1786) című vers viszont még a hagyományos értelemben alkalmazza a fény-árnyék kontrasztot: a sötétség a papok népbütítő tevékenysége és az askézis, a világosság a filozófusok oldalán van:

*Ők így. De minket a világosság vezérel.
Előttünk mindig nyitva áll szent temploma,
Hol színről színre látjuk elzárt titkait.*

Az episztola be nem avatott ifjúja számára a világosság önpusztító fegyver, s a környezet ellenségesen lép fel vele szemben. *A vallástant* viszont Kazinczy még a bukás előtti szemlélettel írta: a költő-pap ismeri a természetszentélyt, titkaiba Isten jóságosan bevezette őt. A barátságos természet, az isteni akarat és a belső vezető kooperál a titkok felfedésében, s így a vállalkozást siker kísérheti. Az *Orpheus* első kötetének 198. lapján nagyon világosan fogalmazza meg a vallás a filozófia és a *Kalauz* viszonyát: „... árt é a' Religiónak, hogy szabadon követjük a' Természet Teremtőjének mellénk adott Kalaúzáat, az értelmet? ... miért volna tilalmas azt, a' mit érez, ki mondani egy olly Írónak, a' ki interna vocatiot érez arra, hogy mondja a' mit lát.”²³ S ugyanitt figyelmeztet a veszélyekre is, amelyek azokra leskelődnek, akik *kalauz*, belső világosság nélkül akarnak behatolni a természet és Isten titkaiba: „Gyengébb Lelkek! ne kívánczozatok-le a' benneteket szerető Anya karjairól a' síkra! Itt állani, lépni *veszedelmes*: amott nyúgodalmasan ülhettek!”

Az *interna vocatio*, a vezető Kazinczynál ugyanaz, ami Rousseau-nál az irányító belső világosság: *Consultons la lumière interieure!* Már akinek van, mert a világosság befogadására kevesen képesek. A tömegek között semmiképpen sem terjeszthető a filozófia, a pap-költő a beavatottak szűk körében kommunikál Istennel, fedi fel a titkokat, de semmiképpen sem tömegeket térítő apostol. „Sem azon nem leszek – hangzik ismét a bevezetőben –, hogy ujj Religio Apostolának neveztetessem, mert érzem jól, melly Chimerai szándék az, a' melly a köznépet, – a' gubába vagy bársonyba öltözött köz-népet! meg-világosítani igyekszik; – mert érzem, hogy a' Világosság”

23. *Orpheus* I. 198.

el-fogadására kevés emberek és csak a jó-szívűek alkalmasok.”²⁴ Az igazi ismeretek befogadására még teljességgel alkalmatlan népet azonban nevelni kell (ezt bizonyítja Kazinczy iskolaszervező tevékenysége is), hogy – mint a *Varázsfuvola* Taminója – majdan alkalmas legyen a tudásra, a hatalom gyakorlására. Most azonban jó uralkodóként kell őt irányítani. E felfogás lényegében azonos Voltaire-ével, D’Alembert-ével.

Voltaire D’Alembert-nek írt leveléből (1768. szept. 2.) kitűnik: „Soha nem szándékoztunk suszterokat meg cselédlányokat tanítani; ez az apostolok dolga.”²⁵ A fénynek fokozatosan kell terjednie, szinte észrevétlenül, mert különben lázadás törhet ki. A példa s nem a tanulás útján terjedő progresszív nevelést kell szorgalmazni: „(Az észnek) előbb a vezető elmékben kell meggyökereznie, s csak lassacskán terjedhet elméről elmére, hogy végül magát a népet is kormányozza, amely ma még nem ismer mértéket, de látván, hogy vezetői mértéket tartanak, megtanulja, hogy ő is mértéktartó legyen.”²⁶ A legalacsonyabb néprétegek világossága mindig opálos lesz, s fő gondjuk, hogy megkeressék kenyerüket, nem marad idejük szellemük pallérozására.

A világossághoz azonban nemcsak a jótékony fény, hanem a pusztító tűz is kapcsolódik. A világosság a tűzből ered, a tűz nemcsak láttat, hanem éget, pusztít is. Erre példát először a vizuális, emblematisztaus hagyományból veszünk: Rousseau *Discours sur les sciences et les arts* c. műve 1751-es kiadásának címlapján Prometheuszt látjuk, amint fáklyával életre akarja kelteni szobrát. Felé a fény ragyogásától elvakítva egy szatír közeledik, Prometheusz rákiált: „Ne közelíts, szatír, a tűz éget”. A képet Rivarol tette pontossággal. Mivel a szatírt egyelőre csak a tűz világossága érte, ezért így kellett volna kiáltani: *a világosság éget*. „Filozófusaink világosságot bocsátottak szatírjainkra, nem gondolván arra, hogy az éget”.²⁷ A magyar felvilágosodás ellenfelei is „sziszegnek a szerfőlött való világosság ellen”, de „s Nagy tüzrel ropog mindenfelől az újítás lelke”; Kazinczy később így emlékszik vissza ekkori tevékenységére: „gerjesztém a szent tüzet”.²⁸ A tűz-metáforát Madame de Staël fogalmazta meg, immár a forradalom keserű tapasztalataival együtt látva a folyamatot: „az elmék pusztulásukba rohantak: a világosság akkor tűzvészé változott, s a filozófia, e megsértett mágus, lángba borította azt a palotát, amelyben csodáit mindenki ámulatára véghezvitte”.²⁹ Ugyanezek a konzekvenciák fogalmazódnak meg a *Gróf Török Lajoshoz* c. episztola pusztító fény felfogásában.

A folyóirat első fordítása (Kallós Dánieltől) a *Pétersburgi Academia Praesesének írt levele*, amelyben a filozófus Nyugat és Kelet felvilágosult elméit hívja tanácskozársra. „A Superstitio és a Theologia ollója elvágta az gondolkoságának a szárnyait, Isten azonban természetes világosságot helyezett az emberbe, ami képes a legnagyobb sötétségben is „fényleni”. „Gyakorta az elmének el-tévelyedése a sötétségnek legbel-sőbb kebeléből is sugárt hozott ki”. A remélt együttműködés révén ennél sokkal több is elérhető lenne, „Így terjed-széllyel a Világosság, s ekként gyúlad a vetélkedés tüze”.³⁰ A Lumière s tehát *lumen naturale*, az értelem természetes világossága, vagyis a filozófia szinonimája, gyakorlati működése. (Megjegyezzük, hogy az ember az Úr szövétnéke bibliai eszmét a XVIII. században John Locke népszerúsította: „The

24. Orpheus I. 6.

25. Idézi *Mortier, Roland*: Az európai felvilágosodás fényei és árnyai. Bp. 1983. (a 10. jegyzetben megadott könyv magyar fordítása) Voltaire és a nép c. tanulmányban

26. *Mortier* i. m. 316.

27. *Mortier* i. m. 124–125.

28. *Jancsó Elemér*: A jakobinus Kazinczy. In: Irodalomtörténet és időszerűség. Bp. 1972. 496.

29. *Mortier* i. m. 125.

30. Orpheus I. 20. és 22.

Candle that is set up in us shines enough for all our purposes”, vagy: „they have light enough to lead them to the knowledge of their Maker . . .”³¹⁾

A fordítást Révai Miklós verse követi: *Virgilius ecclógáinak Kőszegi Rajnis József Úr által tett fordítására*. A *fényt* (következtesen ezt használja Révai) mindjárt a költemény elején említi:

„Oh igaz tükör! tsoda fény! együgyü
Tiszta Természet . . .”

a bölcsesség és a tiszta természet szinonimájaként. A következő versszak a tudatlanok világát festi sötét színekkel: három sorban négy szóval utal a világozással ellentétes erőkre, s csak egyszer a fényre. A sötétség azonban itt nem ártó, aktív pusztító erő, hanem a szellem hiánya, s maga is fényre vágyik:

*Mennyien vagynak, kik előtt homályban
Rejtetik fényed; tapogatva járnak
A' vakok sűrűn feketültl setétben,
s nyögnek, utánnad.*

A világozás és sötétség birodalmának bemutatása után a kettő között kapcsolatot teremtő „fényhozó” Rajnist említi, aki Vergilius-fordításával eloszlatja, hacsak egy rövid pillanatra is, a sötétséget, terjeszti a műveltséget.

*Ritka olly boldog sok ezer közül is,
A' kinek pillant valamelly szikrátskád,*

A szikrából tartós fény is származhat. A harmadik versszak után azonban Révaival mintha elfeledte volna a szó filozófiai, propagandisztikus jelentését. A mű végén még kétszer szerepel a *fény*, de már köznapi értelemben: „fényre botsáss” (kiad, publikál) és az „Árpádot diadalmi fényben” kifejezésekben, az előbbi a fizikai, az utóbbi a történelmi vonatkozást hangsúlyozza.

Néhány lappal lejjebb ismét egy fordítás kapcsán tűnik fel a *fény* szó. Superint. Szilágyi lefordította Pope *Newtonra* írt versét. Az *Orpheus* először (szinte egyedülálló módon a folyóiratban) az eredeti idézi:

*All nature and her laws lay hid in night,
God said: Let Newton be! and all was light.*

A természet, amíg az emberek működésének törvényeit nem ismerik, a sötétség birodalma, s csak az emberi ismeret révén „világosodik meg”. A világozás ily módon nem a természet immanens tulajdonsága, hanem az emberi értelemé. A két ellentétes értelmű sor végén rímhelyzetben álló két szó (night – light) sűríti és fokozza az ellentétet.

Magyarul:

Setétbe borúlt volt Természet, s Törvénye,
Mond' az Úr: Légy Newton! 's meg-lett a' Nap' fényje.

Szilágyi módosította a „minden világos lett” kifejezést, úgy, hogy a *hatást* azonosította fény végső *forrásával* (nap fénye), s így magyarul még élesebben

31. Locke, John: An Essay concerning human Understanding. Ed. by A. C. Raser. Oxford 1894. I. 29–30.

érezhető, hogy az ember nélküli természet passzív sötétségét az értelem fénye, a lumen naturale világítja meg. Szilágyi ugyancsak megváltoztatja a rímeket: nála a *Törvénye* és a *fénye* szavak rímelnek, ezek nem ellentétesek, mint az angol *night – light*, hanem – végső analízisben – rokon értelműek, két komponens, amelyek között az ember teremt kapcsolatot.

A Kos havában jelenik meg költeménye: *A' haza tért Magyar Koronának öröm ünnepére*. A *fény* itt, hasonlóan Pope verséhez, a törvénnyel kerül kapcsolatba; csak hogy nem természeti, hanem történelmi, politikai törvényekkel; s az ezeket szimbolizáló koronával.

*O ditső Koronánk! Törvényünk Ereje!
Mellyel fénylett minden Igaz Urunk Feje:*

A *fény* a felvilágosodás „jó uralkodó” eszméjét fejezi ki, aki új törvényeket, a sötétségben bolyongó magyarságnak fényt hoz.

*Jobb elő-menettel szab új törvényeket,
Fel-osztja közöttünk a' tágos földeket;
'S ha igaz, hogy eddig setétben bolyongott
A' Magyar, 's fülében csak bomlott réz dongott:
Nyájásban terjeszti a tisztább vilgot.³²*

Fény, törvény, jó uralkodó, társadalmi haladás – íme Révai versében a *Lumières* legfontosabb, egymással szorosan összefüggő értékei.

Jelképesnek találjuk, hogy Révai magyar történelmi verse után Horváth Ádám tér vissza a fény szimbolizmusára a Bika havában. Az 1788-as esztendő utolsó éjszakáján írt nap- és lélekhimnuszában rehabilitálja a sötétséget. A dualizmust megszünteti, a sötétség nem az aktív vagy passzív negatív erőket jelenti, sőt „bóldog Éjtszakáról”, a csillagok „természeti homállyal be-vontt kellemes szineiről” ír. Az éjszaka jogaiba való visszaállítását Horváth mind konkrét, fizikai (nem a Nap vonja el jótéteményeit az emberről, hanem „én bújtam-el a' domború föld Árnyékában a' Nap elől”³³), mind absztrakt értelemben elvégzi: a test éjszakáján, az álomban a halhatatlan lélek még inkább tükrözi a Napot, még közelebb kerül Istenhez („Tsendes Álom! a' ki a' sziveket rettegető halálnak testvérje vagy”³⁴). A fény és árnyék ugyanegy erő részei, s itt Horváth felveti az égitestek mágikus hatásának gondolatát is, de ezeket elhárítja magától: „Oh tüzes ragyogásokkal fényeskedő Nap! talám a' te messze el-hataható sugárid valamely ismeretlen égi testbe ütköztek hátam megett; onnan fordúltak felém; onnan jöttek olyan egyenesen, hogy bennem meg-ütközhessenek. Talám az az ismeretlen és láthatatlan égi test az, a' melly nékem, és minden e' földön lakó teremtéseknek utolsó véget jövendő!”³⁵ A fény anyagi természetű fluidum, amely többféle, gyakran titkos csatornán keresztül is hat az emberre. A kettősséget már maga a fény forrása is magában hordozza: mint *significatum* Istent, mint *significans* a Napot jelenti. Evilági tárgyiasulásának hiánya csak érzéki csalódás, a megismerő apparátus, a szubjektum érzékelésének fogyatékosága, hibája. Az isteni fény egységes, osztatlan fehér színe a légrétegben részekre bomlik: „ezt a' vékony, de minden földi dolgnak

32. Orpheus I. 218–222.

33. Orpheus I. 407.

34. Orpheus I. 410. Vö. továbbá PÁL József: A neoklasszicizmus poétikája. Bp. 1988. A halál génusza. Ámor és Psyché c. fejezet.

35. Orpheus I. 409.

meg maradhatására el-múlhatatlan folyadékot, nem haladta-el olyan messze a' tüzes Nap, hogy ennek magasságát a' hat féle színekből össze kevertt fehér sugár ne érdekelhetné; meg-akadtak a' levegőnek magas oszlopaiban a'színes sugárok, és onnan meg-görbülve, a' föld színén lévő testekbe belé-tsapódnak, 's az én testemnek is árnyékot okoznak."³⁶

Az *Orpheus* második kötetében közli Bürger nyomán írt *A' Prométheus tüze* című versét. A fény eredete a tűz. A tűz azonban nemcsak láttat, hanem – mint fentebb Rivarol és Mme de Staël véleménye alapján felhívtuk rá a figyelmet – pusztít is, éget. Ez azonban nem lehet oka annak, hogy lemondjunk róla, csak az „oktalanokat” kell távol tartani tőle.

*Az Egekből alig ére
Le a' setét föld' színére
A' Prometheus tüze,*

*Melly a' fénynek, melegségnek,
És minden elevenségnek
Eredete 's eszköze,*

*Már némelly vígyázatlanok,
Sok fiatal oktalanok,
Kik a' jó intéseket*

*Gyermek módra meg-ütélték
Véletlenül meg-találták
Égetni a' kezeket.*

A „baleset” miatt szörnyű lármát csap a Clérus és a Politzia kan-pulyka berzenkedéssel sikolt. Mindazonáltal a tűz-láng Istentől ered.

*Illendő é hogy tégedet
Élő Istentől eredett
Tűz-láng, az ember fija
A' halandó kárhoztasson?³⁷*

A „Lélek halhatatlansága”

A fény szimbolizmusától eltérően a XVIII. század nem sok új elemmel gazdagította a lélek halhatatlanságáról korábban kialakult felfogásokat.³⁸ Lényegében a késő reneszánszra kialakult eszmék éltek tovább: az egyház hittételként fogadta el a lélek halhatatlanságának dogmáját, a racionalisták viszont – főleg Pietro Pomponazzi után – materialisztikus elveket vallottak, s azt állították, a testtel elpusztul a lélek is. A harmadik tendencia különösen a XVIII. századi teozófikus áramlatokkal bontakozott ki, s az emberi lélek és Isten azonosságának gondolatából a lélekvándorlás és a reinkarnáció misztikus gondolatát vonta el.

36. *Orpheus* I. 410.

37. *Orpheus* II. 250–251.

38. A lélek kettős szubsztanciájáról (anyagi és szellemi), Leibniz, Kant és mások Kazinczyra tett hatásáról ld. MEZEI Márta alapos tanulmányát: Kazinczy világnézeti problémái. ItK 1988/3. 237–270.

Homérosznál a lélek a test halála után továbbélő árnyék ugyan, de nincs valódi szubsztanciája, amely az istenekéhez hasonló halhatatlanságot biztosíthatná számára. A kérdés legnagyobb filozófusa az orphikus és pithagoreus eszmékből is bőségesen merítő Platon volt. Szókratész állítja a *Phaidonban*: „Az a gondolat, mely ide vonatkozólag a titkos tanokban (Orpheus-féle tanok és Püthagorász – P. J.) van kifejezve, hogy valami börtönfelében élünk mi földi emberek, melyből kitörnünk vagy megszöknünk nem szabad, azt tartom, igen nagy, bár igen nehezen felfogható gondolat”.³⁹ A lélek mint metafizikus és morális létező képes többé-kevésbé tökéletes erkölcsi állapotra. A *Phaidonban* Platon ontológiai (a halhatatlanság az inkorporális szubsztanciák természetes létformája) és episztemológiai (a lélek képes megismerni a tiszta formákat és ideákat, hozzájuk hasonlóan így örök) érvekkel bizonyítja tételét. Ismét Szókratész szavaival: „Ezért nem búsulok halálomon, mert bizvást hiszem, hogy a megholtaknak is megvan a maguk sorsa, éspedig, mint a régi hit is tartja, a jóknak sokkal jobb, mint a gonoszoknak.”⁴⁰ Az igazság csak a halál után ismerhető meg, amikor a lélek elválik a testtől, „ha semmi testi érzés nem háborgatja, sem látás, sem hallás, sem fájdalom, sem gyönyör, hanem ha lehetőleg magában van.”⁴¹

Kazinczy Cato kapcsán említi a görög filozófus halhatatlanságáról szóló dialógusát, ami „hibás ugyan, de még is tsudálást érdemlő.”⁴² A *Gróf Török Lajoshoz* c. episztolában is felhasználja a földről az ideák fényes világába repülő lélek platóni képét.

A görög teória „gyenge pontjára”, ti.: nem állíthatjuk egyértelműen, hogy az emberi individuális lélek részeseül a romolhatatlan isteni szubsztanciából, viszonylag korán felhívták a figyelmet. A lélek mint forma örök lehet, de megvalósulása mulandó.

Az Ótestamentumban alig van közvetlen utalás a halál utáni állapotra, a lélek büntetésére vagy jutalmazására. E kevesek közül való Jákob kijelentése József halálhírének vétele után: „Gyászolva költözöm le fiamhoz az alvilágba” (Ter. 37. 35). Az Újtestamentum beszél ugyan Isten országáról (pl. Máté 10. 28; János 12. 25), de itt sincs bizonyíték arra, hogy a lelket természeténél fogva halhatatlannak gondolták volna. Teológiai szempontból a legtöbbet erről Szent Pál kijelentése mondja: „Ha ugyanis a halottak nem támadnak fel, akkor Krisztus sem támadt fel. Ha pedig Krisztus nem támadt fel, semmit sem ér a hitetek, mert még mindig bűneitekben vagytok” (1. Kor. 15. 16–17).

Az írott ismeretekeken túl Isten – a hermetikuskor hagyomány szerint – az igazi tudást csak szóban közölte Mózesnek és a beavatottak szűk körével, akik ugyanígy szóban hagyományozták a lélek halhatatlanságának titkát. Ezek az eszmék összefonódtak a platonizmus tanaival a II. századtól kezdődően.

Az egyházatyák közül Szent Ágoston a lélek halhatatlanságának tétele mellett érvel: az Istenhez hasonló lélek inkorporális, s képes megismerni teremtőjét. Szent Ágoston a platóni teóriából csak a lélekvándorlás és a preegzisztencia tanát utasította el, mint összeegyeztethetetleneket a keresztény közös emberiségeszménnyel. Szent Tamás beszél a lélek romolhatatlanságáról, az eljövendő boldogságról, de lehetőleg kerüli a „halhatatlan” jelzőt. Az arisztotelianus Averroës viszont azt állítja: az emberi lélek és intellektus a gondolkodás képesség révén csak időlegesen részeseül az általános értelemről, így halhatatlansága bizonyíthatatlan.

A XV. századi firenzei neoplatonikus irányzat a halhatatlanság tétele mellett érvelt: Ficino *Theologia platonica* c. értekezésének alcíme, *de immortalitate animorum*

39. *Platón: Összes művei*. Bp. 1943. II. 13.

40. *Platón* i. m. II. 15.

41. *Platón* i. m. II. 18.

42. Orpheus I. 197–198.

(1469–74). Alig néhány esztendővel később Pietro Pomponazzi viszont csak mint *hittételt* volt hajlandó elfogadni az állítást, hiszen racionális úton bizonyíthatatlan. A léleknek materiális szubsztátuma van, tárgya megismeréséhez a testet használja. A lélek kettős természetének tétele Leibniz *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, 1703 első fejezetében megfogalmazódik. A lélek több, mint az anyag (de nem teljesen független tőle), s mivel nem áll részekből, az anyag változásai nem rombolják le, s nem pusztulhat el. Ugyanakkor a test halála után a lélek percepciók képessége gyengül. „a halál nem egyéb, mint álom”.

Voltaire a *Dictionnaire philosophique* (1752–72) Ame címszavában összegzi a kérdéstről kialakult véleményét. Posztulátuma Pomponazziéhoz hasonló: „que tu as une âme immatérielle et immortelle, tu n'en aurais aucune preuve”, tehát nincs bizonyíték a lélek halál utáni fennmaradására. Eddig a filozófus; a politikus Voltaire viszont szükségesnek tartja kijelenteni: „A halál utáni büntetés és jutalmazás hiedelme az a fék, amelyre szüksége van a népnek.”⁴³ A materialisták (D'Holbach) – azon elv alapján, hogy amit racionális úton bizonyítani nem tudnak, az nincs – elutasítják e tételt. Rousseau viszont semmi észellenest nem talál benne, sőt pszichológiailag sokkal kellemesebb állapotot idéz elő hite.

A kortárs misztikus, okkult, teozófikus tendenciák a földi valóságot szubjektivizálták, mintegy poetizálták. Swedenborg, Claude Saint-Martin, Jung-Stilling állítása szerint az általános eszmék és az egyéni lélek kapcsolata szoros és közvetlen: „L'homme est la Lyre du Dieu-même” (Saint-Martin), „Heaven, Earth and Hell henceforth live in Harmony” (W. Blake).

Az *Orpheus*ban két nézet rajzolódik ki. Pálóczi Horváth az igenlő, neoplatonikus, misztikus; Kazinczy a tagadó, racionalista vonalat folytatja. A lélek halhatatlanságának eszméje először a Halak havában (106. lapon), Ráday Gedeon Osszián fordításának egyik lábjegyzetében fordul elő. A régi énekesek lelke a felhőkben lakik. „Azt tartották az Osszián idejében élők, hogy az ő lelkek haláluk után a felhőkben múlatoz, és ott mind azokat a foglalatosságokat majmossa, a mellyekben életében leg-inkább gyönyörködött . . . a Gonoszok lelkeik (viszont) a fertőknél és posványoknál félyebb nem emelődhetek.” A gondolat a 121. lapon ismét előjön.

Horváth Ádám 1789. aug. 11-én Kazinczynak írt levelében több-kevesebb rendszerességgel előadja tételét. Az írás, válasz Kazinczynak egy azóta elveszett levelére. Úgy tűnik azonban, hogy Kazinczy Horváthnak ugyanazt mondta el, amit leírt (talán valamivel később) az *Orpheus* számára.⁴⁴ Horváth így foglalta össze barátja gondolatait: „Fel tevéen pedig hogy úgy lessz a dolog, a mint Te gondolod – hogy a test a maga inertiájában érzéketlen marad, a lélek pedig ad Oceanum spirituum vissza megy és így más munkára rendeltetvén, nem ügyel semmit elébbi valóságára”⁴⁵. Horváth felfogása szerint a lélek Isten végtelen jósága következtében halhatatlan, de ugyanakkor méltatlan lenne a Teremtőhöz, ha a földi tevékenységtől tenné függővé a lélek boldog vagy szenvedő állapotát. Horváth ezután ismét Kazinczy tagadó álláspontját magyarázza: „A melly három punctumokat a léleknek származásáról s utóbbi állapotjáról írsz, nagyon homályosok, s rész szerént egy mással ellenkeznek: – első punctumod a lelket úgy mutatja, mint valami ollyast, a mi nem personale: mert ha az aczélnak a kovához ütéséből származó tűz a lélek, úgy neki tsupa erőnek, vagy tehetségnek kell lenni, – ne tsudáld a mit mondok: mert testből lélek, materiából spiritus, nem származhatik”. Ő szerinte az égitestek mozgásának törvényszerűségei, a vonzás és a gravitáció,

43. Voltaire: *Dictionnaire philosophique*. Paris 1964. 28. és Mortier: i. m. 319.

44. Orpheus I. 184–198. Keresztus Bálint és Elmélkedés a Lélek halhatatlansága felől.

45. KazLev. I. 415. továbbá 419.

valamint a fermészeti változások alapján bizonyítható, hogy „nem tsak lehet tehát lélek, hanem kell is lenni”. Ha van isteni lélek, emberi lélek is van, s ez miért ne lehetne „valami a` testtől megkülömböztetett valóság, a` mi most úgy öszve van kötve a` testtel, hogy mi képzelődéseinkkel Separálni nem tudjuk”.

Az Istentől származó emberi lélek osztatlan és oszthatatlan, s benne volt már az első emberben („inficialva volt már az első emberben minden lélek `s minden test”), s a nemzéssel marad fenn. Horváth gondolatmenete eddig a pontig a keresztény állásponttal azonos, ezután azonban felveti a lélekvándorlás és a reinkarnáció gondolatát: „a` lelkem el megy; és tudom, hogy el nem vész: de jön e vissza vagy nem többé a` testbe; azt már Te úgy higyd a` mint akarod”. Ő a maga részéről az előbbit gondolja: a test bomlása után megmarad az Atyától kapott *ultimum elementum*, amit Isten újra megeleveníthet, vagy „elrepül a halál után a` lélek a` maga ki rendelt helyére, és annak idején vissza jön a testbe”. (Megjegyezzük, hogy *Az esztendő utolsó éjszakája* c. művében Horváth egészen a teozófikus eszmék hangoztatásáig jut el.⁴⁶) Ezek az elképzelések szerinte Kazinczy elveinek továbbgondolásából származnak, „ellenkezik e ez az én állításom azzal a Kalaúzzal, melyet belém adott a` Teremtő; nem jobb e ez a` Te állításodnál?”

A jelek szerint Kazinczyra nagy hatást gyakorolt ugyan a levél: de mégsem fogadta el teljesen annak érvelését.

Tornai Margithoz intézett episztolájában írja:

HORVÁTHOM jer, akár Plátóddal az Elme` nem-esmért
Léte felől ebrentt álmokba merülve bolyongassz,
Én oda nem késérlek.⁴⁷

Kettejük közötti lényegi különbséget Kazinczy abban látja: „Ő azt állítja, hogy a` Lélek halhatatlanságát természeti okoskodások által is meg lehet mutatni: én pedig azt, hogy a` Philosophia azt nem tanítja pozitíve; leg-alább nem úgy, hogy az ellene támadható kétségek egészen el-oszlattassanak”.⁴⁸

Kazinczy a lélek halhatatlansága tétel elleni érveit – mint Hencze Béla szépen kimutatta⁴⁹ – Locke, d’Holbach, Holmann, La Mettrie és Voltaire műveiből veszi. Az érvek két csoportja különíthető el: fiziológiai, biológiai alapon csak gyenge érvek hozhatók fel a halhatatlanság állítása mellett, másrészt pedig támadja a keresztény interpretáció gyakorlati következményét, tehát az emberek „zsarolását” a túlvilági büntetéssel. „Test egy szikra, test egy marok puska-por: de vesd öszve, meg-látod mitsoda előre nem-képzelt effectusa lessz. `S nem lehet é valami illyes a` Lélek is?”⁵⁰ Elsorolja a növényi és az állati lélek és lélekvándorlás képtelenségét hangoztató tételeit, majd amikor a létezők nagy láncán az emberig felér, hirtelen perspektívát vált és természettudományos érvek helyett a történelemtől kezd beszélni. (Kazinczy többször alkalmazta ezt az eljárást: ha érzi érvei gyengeségét, esze helyett az emlékezetét használja: „Ezen homályos dologban leg-tökéletesebb világosságot (!) kap az, a` ki a` régi Nemzetekig tér-vissza a` Történetek fonalán”.<sup>51</sup>) Így ellenérzése egyre erősödik: „A` Revelatio a` dolgot végképpen elintézi. Ez nem tsak *halhatatlanságot* (kiemelés – K. F.), de a` melly természeti módon meg nem eshetik, hanem tsuda tévő

46. Orpheus I. 431.

47. Orpheus I. 184–185.

48. Orpheus I. 191.

49. Hencze: i. m. 49.

50. Orpheus I. 195–196.

51. Orpheus I. 197.

isteni erőt is kíván, *fel-támadást* is tanít, midőn azoknak, a' kik meg-keresztelkedtek és hisznek, mennyi-országot ígér; azoknak pedig a' kik, az egyik keresztén Felekezet hitele szerint, szent forrásba nem mártódnak, és nem hisznek, pokollal rettentí.⁵² Az egyház politikai, praktikus tevékenységének bizonyíthatóan hibás volta természetesen nem lehet egyben komoly érv a lélek halhatatlansága tétele ellen. Ezt ő is érezte.⁵³

Vizsgáljuk meg azonban, hogy mit mond itt a józan észről: a teremtő „belém fújtt isteni particellát, vagy egy értelemben vévén, önnön-magamat adta annyira Vezéremnek, hogy ha *ezt* (kiemelés – K. F.) követem . . . helyesen lépek”.⁵⁴ Kazinczy a *Kalauz*ról, a vezető szellemről pontosan ugyanazokat mondja, amiket Horváth Adám a lélekről mondott: tehát isteni eredetű és bennem van. A *lumen naturale*, a vezető daimón elkülönül a „jóanságtól”, ami semmit nem fejt meg és semmi örömet nem ad, ő ezzel szemben örömet tér meg „a poézis istenségekkel megrakott tájaira”. „Engem soha nem hagyta el még theodiceai szent hitem. Ha az csak poétai áltatás volna is, nekem kedves, mert nyugosztala, s mit adnak érte azok a hideg józanok”.⁵⁵ A lélek halhatatlansága primitívnek ítélt, lejáratott gondolata helyébe Kazinczy az isteni szellem által vezetett ész halhatatlanságát állította. Rousseau-hoz fordulva maga is hangoztatja: „Ha nem volna is a lélek halhatatlan” azt akarja, hogy „*az az* (kiemelés – K. F.) legyen.”⁵⁶

Egy új hit alapján utasítja vissza a tétel primitív interpretációját és gyakorlati alkalmazását. Az ész, a Kalauz veszi át a halhatatlan lélek szerepét. A börtönének után az *Epigrammák görög értelemben* c. ciklusban a szépíró Kazinczy mintha elfelejtené a teoretikus korábbi kelleltenségét, gondoljunk vissza az általunk már idézett *Vigasztalás* c. epigrammára, ahol az isteni és az emberi lélek együtt érzi a szép, igaz és a jó „szent egységét”. Vagy – még világosabban – a *Báró Wesselényi Miklós, az atya* c. epigrammájában:

*Kétled-e hogy lélkünk él, vándorol? Ott fene Cato
S lágyszívű Brutus, itt Wesselényi valék.
Erdély, szüнд keseregni fiad, nem holt el az; él még.
S hős lelke a régi fényre deríti Zsibot.*

Ugyancsak a lélekvándorlás tűnik fel *A lepe* c. szintén görög értelemben írt epigrammában:

*Plato lelke valék egykor, már most lepe. Szépet
S jót keresek ottan: mennyei harmatot itt.*

Egy kisfiú és kislánya halálra készült verseiben az égben fent lévő lélek és a földön maradott szülők egymásra tekintése jelent számára vigaszt:

*Oh enyhíts őket fájdalemban,
S ha elhagyhatod egedet;
Mondd, megjelenvén álmaikban:
„Itt is szeretlek titeket”.
(Kis fiú sírjára)*

52. Orpheus I. 193.

53. Orpheus I. 197.

54. Orpheus I. 195.

55. *Hencze* i. m. 19.

56. *Hencze* i. m. 20.

1806-ban elhunyt Ipigénia után ugyanerre a névre keresztelte később született kislányát is. Nem gondolt-e Kazinczy ekkor is a lélekvándorlásra?⁵⁷

Nézz szerelemmel alá rájok, s mondd: Él Fizsi, s téged,
Kedves atyám, s téged, nyájás anyácska, szeret.
(Egy gyermek sírkövére)

A „Törvények”

Imént találkoztunk velük a *világosság* tárgyalásakor („Setétbe borúlt vólt a Természet, 's Törvénye”. „Oh Dicső Koronánk! Törvényünk Ereje”); Révai Miklós azt állította, hogy az új törvények révén jobban terjed a világosság (222. lap). Horváth Ádám a lélek halhatatlanságához, illetve a halálhoz kapcsolta őket. „A Társaság törvényt tesz minden társaknak meg-eggyezésével, és a Törvényben halál is vagyon: holott egyik sem szabad a maga életével. De, jól vagyon Halandó ember! – ki mikor halandóvá lettél, már magad gyilkossá vóltál. A Társaság Királyt választ, és azt minden Társoknak életével szabaddá teszi. Jól vagyon Halandó! a Törvény mellynek meg-ron-tássa miatt halandóvá lettél, uralkodik romlandó testeden most is, és most kéntelen vagy halálotat más akaratjától függeszteni fel, melly először szabad akaratodon állott.”⁵⁸ Míg a *világosság* végső forrása az életet adó Nap, az észé, a lélek halhatatlanságáé az isteni jóság, addig a törvények eredete Isten és Ember konfliktusára, a bűnbeesésre vezethető vissza. Az isteni törvény megszegése után az ember fennmaradásához magának kénytelen törvényeket hozni, s ezekhez alkalmazkodni.

A törvények az alábbi területek szabályszerű működésében jutnak főleg kifejező-désre: a természet változásai, az ész, a logika regulái és a társadalom mozgása mind történeti, mind konkrét politikai aspektusból. Ezek harmóniájából fakadnak az emberi együttélés felvilágosult szabályai. (Eltekintünk a nyelvi és poétikai szabályok kapcsán alkalmazott *törvények* bemutatásától.)

A korábbiakhoz hasonlóan Kazinczy itt is egyaránt merít Voltaire és Rousseau és mások nézeteiből. Az *Orpheus* legelején – bár eredetileg későbbre szánta – részleteket közöl Rousseau *Gouvernement de Pologne* c. írásából (és fordítja a *Társadalmi szerződést*), de az egész vállalkozás ugyanakkor a voltaire-i vonalat látszik követni: csak az érteleme és a törvényesített társasági élet emel fel a tökéletességre, a boldogságra (217. lapon), ahová a vadember természetes ösztönei, hajlamai révén nem juthat el.

Kazinczy érdeklődése a szűkebb értelemben vett jogalkotás iránt pontosan ebben az időben élénkül meg. Levelezésében a franciákon kívül két híres olaszt is emleget: Cesare Beccariát és Gaetano Filangierit.

Beccaria meglehetősen újszerű gondolata szerint a büntetést nem abból a szempontból kell megítélni, hogy milyen mértékben bosszulja meg a büntetett, hanem, hogy hatásos-e? A társadalomnak csak saját önvédelméhez szükséges mértékben szabad büntetnie, tehát a halálbüntetés eltörölhető. A francia filozófusok nagy tetszéssel fogadták a *Dei delitti e delle pene* 1764-es megjelenését. Nálunk Gyurkovits Ferenc nagyszombati professzor hívta fel először a figyelmet Beccaria művére, egyik tanítványa németre is fordította. Tudunk róla, hogy Kazinczy is elmélyülten foglalkozott Beccaria jogelméletével, három részletet le is fordított magyarra. Levelezésében

57. A lepke-lélek kapcsolatáról, a regenerációról és Psychéről Kazinczynál ld. Pál József: i. m. 110–120.

58. *Orpheus* I. 422–423.

többször említi a milánói professzort⁵⁹ Filangierivel együtt. Szombathi János tőle kéri kölcsön a *Dei delitti e delle pene*-t.

Kazinczy – nem lévén jogász – a törvények kérdését a maga felvilágosult társadalomátalakító reformista programja részeként kezelte, eszerint ítélte meg. Két, az *Orpheus*ban megjelent fordítása (Rousseau-tól és II. Frigyes-től) érdemel különös figyelmet e vonatkozásban, valamint az *Anglia és Magyar. Ország igazgatások formájának elő-adása* c. kis tanulmány Gróf r. . . . j . . . aláírással. Kiindulásul elfogadja II. Frigyes porosz uralkodó kijelentését: „Azoknak, a' kik ezen kérdés eránt világosodást keresnek, vezető Kalúzúl a' Történetek' jegyző könyveit kell venniük.”⁶⁰ A múlt jó és rossz példáinak szembesítésével el lehet végezni a szükséges korrekciókat, illetve új törvényeket lehet szabni. Mindkét fordítás történeti áttekintéssel kezdődik, majd – ezek alapján – jogelméleti kérdésekkel folytatódik.

A' *Törvény-Szabásról* (Rousseau-nak Gouvernement de Pologne nevű Írásából) három nagy törvényhozót említ: Mózeset, aki természetes törvényeivel, ünnepeivel elérte, hogy „az Ő Népe minden más Nemzetek közt idegen légyen, és ha mindég egygyütt lagnának-is, az maradhasson”.⁶¹ Lycurgus spártai törvényhozó a hazaszeretet révén csinált kis népből hatalmast: „Ő ennek nyakába (spártai nép – P. J.) olyan vas jármot vetett, a' mellyet még soha sem hordott egy Nép-is; de a' mellett meg-kedvelte, szerettette ezt a jármot véle, midőn őt meg-pihenni sem hagyta.”⁶² A római Numa Pompilius a városalapító Romulus munkáját teljesítette be „nem annyira törvény által, a' mellyekre az ő mezei szegény voltoknak nem vala szüksége, mint nyájas szelid szoktatások által, melly egyykét a' másika eránt, 's mindnyájokat hazai földek eránt vonzzá, egy el-válthatatlan társaságba szerkeztetvén, 's egy Haza tagjaivá 's Polgárjaivá tévén.”⁶³

Mit tanít a történelem? Hogyan lehet egy jól megszervezett, viszonylag kis létszámú közösségből olyan hazát formálni, amely az ott élők boldogulása mellett biztosítja polgárai számára a szabadságot és a kulturális felemelkedést? A jó törvények, mondja Kazinczy Rousseau-val, egyazon alapon nyugszanak. A kiváló legislátor „Mindenike olly kötelet keresett, a' melly a' Pólgárt a' Hazához, és a' Pólgárt a' Polgárhoz szorította; 's fel is találta azt majd házi szokásaikban, majd Vallásbeli tzeremóniáikban”.⁶⁴ A vallás, a szokások és ünnepek mellett a költészet lát el civilizatorikus funkciókat. A vad és barbár népeket a költészet révén lehet nemesíteni. A homéroszi eposzok, a görög tragédiák, az olimpiai játékok a görögöket szüntelen vetélkedésre, s a dicsőség utáni vágyra „gyúlongatta”. A magyar valóság viszont igen szomorú állapotban van: a rossz törvények, az igazságtalan társadalmi berendezkedés és a kulturális elmaradottság szorosan összefüggenek egymással. „A' mi törvényeink arra valók, hogy bukjunk-meg Fejedelmeink előtt, vaktában tellyesítsük a' mit parantsolnak, másnak a' zsebjeből ne lopjunk, 's gazdagon fizessük a' Haza tolvajit”. A vallás nem kedvez a nemzet és a nemzeti kultúra létrejöttének, a színházban az elpuhult színészek csak a szerelemről szólnak vagy üres fecsegéseket folytatnak, másutt is „puhaság és feslettség lakozik.”⁶⁵

Az emberi természet rossz hajlamai leküzdésére Kazinczy a régi pozitív példák követését ajánlja. Ugyanilyen szisztéma szerint javasolta Winckelmann a természeti és

59. KazLev. V. 409, 416. és XVIII. 26.

60. Orpheus II. 41.

61. Orpheus I. 94.

62. Orpheus I. 95.

63. Orpheus I. 96.

64. Orpheus I. 97.

65. Orpheus I. 98–99.

társadalmi dekadencia idején a művészeknek, hogy a formátlan testek és a csúnya természet helyett az antik szobrászatban megvalósult szépséget vegyék alapul műalkotásaik elkészítésekor.

A másik fordítás *Azon okokról a' mellyek szerint új törvényeket szabni vagy a' régieket el-törölni kelletek? A' Ildik Fridrich prussziai király írásai közzül* messzebből indul és valamelyest bonyolultabb gondolatmenetre épül. Itt a történeti panoráma Oszirisszal kezdődik, aki a földi ítéletet a halál utánra is kiterjeszti, azután a görög, a római, a gall, az angolszász és a germán törvénytörvényességét mutatja be. A sajátján kívül az angol a legfejlettebb államforma, ahol „Még most is a leg-felsőbb hatalom a Király, a' Felső-, és az Alsó-Ház közt vagyon fel-osztva”.⁶⁶ A németek viszont – szemben a korábbi spekulatív törvényekkel – jobban számítanak az ember természetes tulajdonságaira. „Továbbá a' leg-bőltsebb Törvényesabók tetteit nyomozgatván, ezt tapasztaljuk, hogy a' Törvényeknek az Ország alkotásához és azon Népnak nemzeti tulajdonságaihoz kell alkalmaztatva lenni, a' mellynek azok adattanak; – hogy a' böltis Legislátorok a' köz-bóldogságot vették tzelul, 's hogy azok a' Törvények, a' mellyek a' Természeti Aequitáshoz legközelébb járulnak, egynehányat ki-vévén, a' leg-jobbak.”⁶⁷ Minden nép más gonosztett elkövetésére mutat különös hajlandóságot, eszerint különbözniük kell a törvényeknek is. A megfelelő, okos törvények szerint működő ország, olyan, mint egy óramű, minden rugója, kereke egyazon cél érdekében dolgozik.

A felvilágosult despota szerint ugyan „A' böltis Törvény Szabó kész a *Részt* (kiemelés – K. F.) az *Egésznek* (kiemelés – K. F.) feláldozni”⁶⁸ de mégis humanitárius célok vezetik. Fellép a lopás, az abortusz ellen. Ehhez Kazinczy egy indultatos megjegyzést fűz: kikel az életveszélyes magzatelhajtás ellen, a megesett lány és a gyermek érdekeit védve „le-betegedő házak” létesítését ajánlja, jóllehet tisztában van vele, a javaslatnak sok ellenzője lenne. „De mitsoda az illy piszok annak, a' kit Szíve javallása jutalmaz?”⁶⁹ II. Frigyes élesen bírálja a tortúrát is, amellyel ártatlan embereket kényszerítene arra, hogy bevallják el sem követett bűneiket. „Sokkal jobb vólna húsz vétkesnek meg-botsátani, mint egy vétketlent fel-áldozni”. Szót emel a szenvedélyekre apelláló ügyvédi beszéd ellen, ami kimozdítja a higgadt, bölcs, racionális ítélkezést.

Rousseau következtetéseitől eltérően II. Frigyes a civilizált nemzetek számára kedvezőbb, lágyabb törvényeket javasol, mint az ösztönös, vad népeknek. „Végezetre úgy vélném, hogy a' még vad Népnak kemény törvényekre vagyon szüksége: a' szelíd, tudományos, pallérozott Nemzeteknek pedig lágyra.”⁷⁰

Az Anglia, és Magyar Ország igazgatások formájának elő-adása azzal a céllal íródott, hogy a kétféle szisztémát összehasonlítva az előbbi fejlettségének bizonyítása után az utóbbit ahhoz alakítsa. Tetszik az angliai parlament hármastagozódása: a király, az ország nagyjai és a nemzet követői. Nálunk viszont a „Paraszt-Népnak az Ország Gyűlésen Követtjei nintsenek, és ez az ország Rendjei közzt nem-is számláltatik”⁷¹. Jónak tartja, hogy az angol királynak nincs nagy summájú jövedelme, minden jövedelme a „statusok jó-akarattjoktól függ, a magyar uralkodó viszont nem szorul a „statusok segedelmekre”.

66. Orpheus II. 318.

67. Orpheus II. 320.

68. Orpheus II. 326.

69. Orpheus II. 337.

70. Orpheus II. 353.

71. Orpheus I. 332–333.

Végezetül álljon itt egy intés A' *Népesítésről* című cikkből: „mert tartanak attól, hogy a' felzendültt Nép valamelly hatalmas Szomszédot hív segítségül, 's az pedig azon szín alatt, hogy a' meg-bántott Félért bosszút akar állani, maga hasznára fordítja az alkalmatosságot, 's mind az országot magát, mind a' benne lévő Népet magáévá teszi”.⁷²

ON KAZINCZY'S ORPHEUS

(Abstract)

The author places K's Journal, which appeared in 1790, into a system of thought and tradition called Hermetism, and affirms that in the late 18th century what has been called by the literature on the subject "the seamy side" of the Enlightenment, that is occult, mystic, theosophical movements, was widely spread all over Europe (and very strongly present in Vienna as well). These ideas found particularly favourable soil in freemasonic circles, where K. also belonged.

What is presented here is the linking up to the European tradition of three concepts, and the development of Kazinczy as seen in his contemporary correspondence and in the *Orpheus*. First his *light* symbolism: this is increasingly identified with human reason, the *Kalauz* (Pilot), and is followed by the issue of the *immortality of the soul*. Here K's system of thought displays a certain ambivalence; what he rejects is not the philosophical idea but its vulgar, religious application. In his poems, however, he uses the idea of the immortal soul. The *laws* come third, where this Hungarian partisan of the Enlightenment proves to be an adherent of the principles of Rousseau.

József Pál

72. *Orpheus* I. 325–326.